

TÖREKUL AYTMATOV

"Baba, ben sana an t dikemem. Senin nereye gömüldüğünü bile bilmiyorum. Bu çal şmam babam Törekul Aytmatov sana armağan ediyorum.

Anne, sen bizi yetiştirdin. Senin uzun ömür yaşaman dileyerek, annem Nagima Aytmatov bu çal şmam sana da armağan ediyorum."

Dünyaca ünlü yazarımız Cengiz Aytmatov'un "Ana Tarlası" adlı eserini elimize alıp ilk sayfasını açtığımızda yukardaki, çok uygulandırıcı sözlerle karşılaşırız. Yazarımız bu eserini babası ve annesine armağan etmiş. 53 sene boyunca annesi, kendisi ve kardeşleri babalarının ölüp ölmediğinden habersiz olarak acı içinde yaşadılar.

Törekul Aytmatov 1903 sonbaharının bir ayında Talaş ilinin şimdiki Kara Buura (önceki Kürküröö) ilçesinin Şeker Köyünde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş. Hemşehrilerinin söylediklerine göre, babası çalışmayı çok seven, usta kopuzcu, dikiş makinasını köyüne ilk getiren terzi, okuma yazma bilen biriymiş.

Aytmat ailesinin (Cengiz Aytmatov'un dedesinin ailesi) altı çocuğu olmuş. Adlarını, Ayımkül, Törekul, Karagız, Gülayım, Rıskulbek, Toyçubek koymuşlar.

Aytmat ile ağabeyi Birimkul iki dost gibi geçinen, birbirine saygı gösteren iki insan olmuşlar. İkisi 1913-1914 yılları arasında Kürküröö nehrine, hem hayatlarının düzelmesi için, hem de köye hizmet olsun diye bir değirmen kurmuşlar. Ama bu değirmen aradan uzun zaman geçmeden yanmış. Başka çare bulamayan baba Aytmat (Cengiz'in dedesi) ailesinin geçimi için oğlu Törekul'u ve abisinin oğlu Alimkul'u alarak Maymak'taki demiryolu inşaatında işçi olarak çalışmış. Şimdiki Maymak istasyonunun yanındaki tünelin yanındaki tünelin şantiyesine katılmışlar. Demiryolunda çalışan Rus işçileri Törekul'u çok sevmişler. Aytmat'a oğlunun zeki ve anlayışlı olduğunu söyleyerek O'nun Oluya-Ata'daki Rus okulunda okumasını tavsiye etmişler. Aytmat onların tavsiyelerine uyarak oğlu Törekul'u ve yeğeni Alimkul'u okula verir. Okul Müdürlüğü Aytmat'ın ustalığını öğrenince O'nu da işe alırlar. Bu okulda ayrıca Rıskulbek ve Gülayım'da okumuşlardır. 1917 senesinde Aytmat'ın eşi Ayımkan kızlarını da yanına alarak köye göçmüş. Aytmat ise çalışarak ve üç oğlunu okutarak Oluya-Ata'da kalmış.

**Nurgul MOLDOLYIEVA
Arslan KÜÇÜKYILDIZ
Tuğba EKİCİ**

Kırgız Türkçesinden Aktaranlar

Babası Töreku'l'u Rus okulundan önce 1912-1914 yılları arasında mollaya, mektebe verir. Orada okuma yazmayı öğrenir. 1916 yılında Oluya-Ata'daki Rus okuluna girip iki sene içinde rahatlıkla Rusça okumayı yazmayı öğrenir. 1918-1919 yılları arasında Oluya-Ata'da bir senelik meslek okulunu bitirir. 1919 senesinde yüksek okulda okumaya başlar. 1920 yılında babasının ölümü üzerine ailesine bakmak için köye döner. Töreku'l Aytmatov köye döner dönmez 4 yıllık eğitiminden dolayı önce Şeker Köyündeki köy şurasının sekreteri, sonradan Kürküröö ilçesindeki mntika yürütme komitesinin sekreteri olarak çalışır.

Töreku'l, Şeker Köyünde iken başlayan Sovyet iktidarının siyasetini anlatma çalışmalarına katılıp Kırgız halkının parlak hayatı için çalışmaya başlamıştır.

O zamanlar Kırgız Yerinde (Kırgızistan'da) gençler Komsomol Birliği'ne katılıp Sovyet iktidarının siyasetini desteklemeye başlamışlardı. Yeni olan her şeyle ilgilenip gücünü, aklını halkının geleceğine armağan etmek isteyen Töreku'l, Komsomol Birliğine üye olup çalışmalara faal bir şekilde katılır. 1921'de Taşkent'te düzenlenen Sırdarıya ilinin komsomollarının kurultayına Talas ilinin delegeşi olarak katılır. Ama bazı nedenlerden dolayı kurultay olmaz. Töreku'l Sırdarıya ilindeki Özbek komsomol üyelerinin çalışmalarını görmek amacıyla o ilde birkaç hafta kalır. Ayrıca Taşkent'teki Sovyet okulunun gençlerinin çalışmaları ilgisini çeker, o okulun öğretmen ve öğrencileri ile sıkı ilişkiler kurar. Talas'a dönecekken okulun öğretmenlerinin ve Kürküröö ilçesinin isteği üzerine okulda okumak üzere katılır. Onun kabiliyeti öğretmenleri takdir görür. Ayrıca Rus dilinde rahat konuşabilmesi ve yazabilmesi üç ay sonra Moskova şehrindeki doğu işçilerinin komünist üniversitesine başarılı öğrenci olarak gönderilmesine neden olur.

1921 senesinin Ekim ayından itibaren Töreku'l'un özel hayatında büyük değişiklikler başlar. O Moskova'da üniversitede okurken eğitim seviyesinin yükselmesi için çok çalışır. Ayrıca Sovyet Devleti Hükümeti tarafından yapılan ekonomi, siyaset ve milliyetçilik meseleleri hakkında toprak-su reformu yaygınlaştırma işlerinde, Kırgızistan'da medeni ve eğitim alanındaki işleri gerçekleştirme

konusunda düşünce ve fikirlerini geliştirir. 1922-1924 yılları arasında Moskova'daki üniversitesinin Sovyet Gençler Birliğinin üyesi olan Kırgız Kazak, Türkmen, Özbek, Tatar ve Tacik öğrencileri arasında başarılı çalışmalar yaparak birkaç defa teşekkür almıştır. Bunu arşivdeki belgelerden alıyoruz.

Töreku'l Aytmatov Moskova'da okulunu bitirip Kırgızistan'a geri döndükten sonra Kırgızistan bölge komitesinin propaganda bölümünde çalışarak, bölgelerinde medeni merkezleri kurmaya, önceden kurulanları geliştirmeye, siyasi terbiye işlerini gerçekleştirmeye, kütüphane, okul, hastahane, sinema açmaya önem vermiştir. 1925 yılında Bişkek'teki ilk eğitim okulu Kırgız Eğitim Enstitüsü'nün açılışına katılarak, Enstitü'nün Kırgız kadrolarını daha çok okutmasını istemiştir.

1925 yılından itibaren onun katılması ile Kırgız dilindeki okullar için ilk defa okul kitaplarını çıkartma işi gerçekleşmiştir. O sene Kırgız öğrencileri kendi ana dillerinde 14 çeşit dersin 76 bin kitabını aldılar. Bu kültür alanındaki büyük bir başarıdır. Kırgızistan bölge komitesinde propaganda bölüm başkan yardımcısı olarak çalışırken, 12 Nisan 1926'da onun isteği ile bölümde toplantı yapılır. Toplantının konusu, Kırgız alfabesinden Latin alfabesine geçme meselesidir.

Töreku'l Aytmatov milli basın yayın organının düzenleyicilerinden olmuştur, yine aynı sene siyasi dergiyi Kırgız dilinde çıkartma meselesi ortaya çıkmıştır. Ama maddi problemlerden dolayı iş durur. Bunun üzerine T. Aytmatov, K. Tınıstanov, C. Trusbekov ve A. Başiyov derginin Kırgız dilinde çıkması için halktan maddi destek istemişler, kendileri de bu işe öncü olarak katılmışlardır. Kırgızistan komitesi sekreterliği 14 Ekim 1926'da "Kominist" dergisini Kırgız dilinde çıkartma kararı alır. Ekim inkılabının dokuzuncu yıl törenine bu derginin ilk sayısı çıkarılır. T. Aytmatov bu derginin sahibi olarak kalır. Aynı zamanda T. Aytmatov "Erkin Too" gazetesinin başarılı yazarlarından. Ekim inkılabının onuncu yıl töreni için "Kızıl Kırgızistan" adlı 1000 tane kitabın çıkarılmasına da faal bir şekilde katılmıştır. Kitapta Kırgızistan'ın ekonomisi, sosyal yükselişi halk eğitimi, komsomol, kadın hareketleri v.b hakkında bilgiler yer almıştır. Kitabın ön sözünü K. Tınıstanov yazmış, Rusçaya ise T. Aytmatov çevirmiştir.

VKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Bolşeviklerin) Kırgızistan Bölge komitesinin ikinci sekreterliğine seçildiğinde, o bölge parti birliğini ülküsel örgütleme ile birlikte, eğitime ve kültüre önem vererek hareket etmiştir. Bölge komitesinin ikinci genel toplantısında ilk ve orta dereceli okullar hakkında alınan kararların yapılma durumlarını bildiren raporunu açıklayarak, öğrencilere verilen büyük hatalarına, yüksek eğitilmiş öğretmenlerin yokluğuna dikkatini yoğunlaştırmıştır. Okul kitaplarına, yüksek eğitilmiş öğretmenlerin yokluğuna dikkatini yoğunlaştırmıştır. Okul kitaplarının ve okul malzemelerinin Kırgızca çıkarılmasına, eğitim seviyesinin yükselmesine de çok önem vermiştir.

Töreku Aytmatov'un siyasi ve idare çalışmalarında Kırgızistan'ın güneyindeki 1927-1928 yılları arasında yapılan toprak-su reformu büyük önem taşımaktadır. 1927 senesinin Kasım ayında Kırgızistan'ın güneyinde toprak-su reformunu gerçekleştirme kararı alındığında Töreku Aytmatov tecrübeli bir organizatör ve Kırgız çiftçilerinin hayatını anlayabilen kişi olarak VKP Bölge komitesinin sekreterliğini yaparken, toprak-su reformu komisyonunu yönetmeye başlar ve işin başına kendisi geçer.

O zamanın ağır şartlarına rağmen, ülke ekonomisini düzeltip, yükseltmeye çalışarak toprak-su reformunun halkın daha iyi yaşaması için yapıldığını halka anlatmıştır. Zenginlerinin topraklarının fakirlere dağıtılmasında etkili bir rol oynamıştır. Ama bazı kötü niyetli Kırgızlar Toprak-su reformu bir kandırmadır, Sovyetler Birliği bütün Kırgızların toprağını, malını ve silahlarını ellerinden almak için bu reformu gerçekleştiriyorlar diye propaganda yapmışlardır. Özbeklerin yaşadığı bazı yerlerde çiftçiler arasında Kırgızlar Özbeklerin yerini alacaklardır diye söylentiler yayılır, bu yüzden Özbekistan'la birleşin diye dedikodular çıkarılır. Bütün bu olaylar reformun yürütmesine engel olmuştur.

Buna rağmen Töreku Aytmatov ve arkadaşları gece gündüz demeden çalışırlar. onun yönettiği Calal-Abad vilayet komitesinin memurları, merkezde ve başka yerlerde toprak-su reformuna hazırlık yaparak reformu gerçekleştirme işlerinin propagandasına etkili bir şekilde katılırlar. Ve bu reforma karşı aksi propaganda yapanların yönetici-

leri partiden atılarak cezalandırılırlar. Töreku Aytmatov vilayet komitesinin başkanı olarak yapılan işler hakkında ülkenin toprak merkez komisyonuna bilgi verir ve propaganda işini ustalıkla yapar. Gün geçtikçe toprak-su reformuna katılan çiftçilerin sayısı da artar.

1927-1929 yılları arasında Calal-Abad komitesinin başkanı olarak çalışmış. Bu yıllarda Kırgızistan ve Kırgızlar için yararlı ve önemli işler yapmıştır.

1931-1933 yılları arasında Aravan-Burın mıntika komitesinin sorumlu sekreterliğini yapar. onun arkadaşları da E.Esenamanov (Kırgız Muhtar Cumhuriyetinin Toprak Halk Komiseri), S. Tatlıbekov (Milli Eğitim Halk Komiserinin Yrd.), T. Coldoşev (Milli Eğitim Halk Komiseri), N.A. Şebanov (Parti Bölge Komitesinin Tarım Bölümü Bşk. Kurman-Gali Karakeev (VLKSM Kırgızistan Bölge Komitesinin Bölüm Bşk.), M. Tuganbaeva (Kırgız Muhtar Cumhuriyetinin İcra Merkez Komitesinin Bşk. Yrd.) v.b. Toprak su reformunu gerçekleştirmede, Kırgızistan'ın gelişmesinde de büyük rol oynamışlardır. Töreku Aytmatov ve arkadaşları her yeri gezip halk ile konuşarak, onlara yeni hayat şartlarını anlatmışlardır.

1933-1934 yılları arasında Töreku Aytmatov'u STP (Sosyal-Turan Partisi) Derneğinin üyesi diye suçlamışlardır. STP Derneğinin amacı, Kırgızistan'da Sovyet yönetimi yıkarak, Kırgızistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırıp, İngiltere'nin yolgös-termesi ile burjuvazi-milliyetçi bir devlet kurmakmış. Sözde, bu amacı Töreku Aytmatov desteklemiş. Bu suçlamaların hepsinin yalan olduğu ve sorgu hakimlerinin önceden hazırladığı suçlamalar olduğu kesindir. STP Derneğinin varlığını ispatlayan deliller olmadığı için genellikle herkes bunu NKVD'nin organlarının çıkardığı boş şeyler olduğu söylemektedir. Ama arşivde bulunan belgeler bunu kanıtlamaktadır. 30'lu yılların başında parti yöneticileri parti yönetiminin güvenilir olup olmadığını düşünmeye başladılar. Aynı görüşü paylaşan A. Sıdıkov, T. Arabaev, A. Şaodanov, T. Sopayev, v.b. toplanırlar. Onlar ülkenin gelişmesi hakkında kendi fikirlerini söylerler ve bunun hakkında "bayanname-muhtıra" yayınlarlar. Bu evrakların hepsi onlar hapsedilmeden önce ortadan kaybolur. Demek ki 1931'den itibaren onların içinde bir casus vardır ve bu derneğin toplanmasından

NKVD haberdar olmuştur. Fikirler geliştirecek dernek "Parti" olarak toplanmaya başladığında onlar tutuklanır. 1934'te hepsi yargılanır ve 1938 yılında hepsi vurulur.

1937-1938 yılları arasında STP Derneğini açıkça milliyetçilikle suçlarlar. 31 Ağustos 1937'de "Pravda" gazetesinde "Burjuvazi-Milliyetçiler" diye suçlayıcı makale yayınlanır. Bu makalede Kırgızistan'ın parti ve devlet yöneticileri "milliyetçiler" diye suçlanırlar. 5 Eylül'de Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin genel toplantısında bu mesele incelenir ve karşı devrimci milliyetçileri yok etme kararı alınır. Bu toplantıda Halk Komiserler Birliği Bşk. B. İsaeev Kırgızistan Bölge Komitesinin ikinci sekreteri M. Cenbaev, Toprak Halk Komiseri E. Esenamanov, Kırgız Muhtar Cumhuriyetinin İcra Merkez Komitesi Sekreteri A. Ailçinov'lar görevinden atılırlar. 13 Eylül'de "Pravda" gazetesinde B. Modakov'un "Komünist Partisi Kırgızistan Merkez Komitesinin kokmuş siyaseti" adlı makalesini yayınlar. Bu makalede Kırgızistan Merkez Komitesi "halk düşmanlarını" yok etmek için kesin acımasız savaşı gerçekleştirme hakkında Sovyetler Birliği Komünist Partisinin ve Stalin'in isteklerini yerine getirmemiştir denilmektedir.

Bu nedenle Kırgız Muhtar Cumhuriyeti Merkez Komitesi Bşk. A. Orozbekov ile Kırgızistan Bolşevikler Komünist Partisi Merkez Komitesinin ikinci sekreteri M. Cenbaev partiden atılırlar. Moskova'da Kızıl Profesörlük Enstitüsünde okuyan Töreku Aytmatov'un katılımının araştırılması için onu Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesine çağırırlar.

Töreku Aytmatov sorguda ve mahkemede suçlamaların hepsine itiraz eder. Halk düşmanları diye suçladıkları birlikte çalıştığı arkadaşları ve arkadaşları ve Moskova'daki karşı devrimci çalışmalar hakkında birşeyler anlatması için ne kadar zorlasalar da o kesinlikle birşey anlatmamış ve "Ben Moskova'da hiçbir zaman karşı devrimci çalışma yapmadım" diye cevap vermiştir.

T. Aytmatov'a karşı suçlamada bulunanları Kırgızistan İç İşleri Halk Komiseri Lastmanov kendisi özel olarak sorgulamıştır. Bu Kırgızistan'ın İç İşleri Halk Komiserliğinin, Töreku Aytmatov'u suçlamaya çok önem verdiğini göstermektedir.

Sorgulamada, zorla, baskıyla alınmış ifade-

lerden başka T. Aytmatov'u suçlayacak başka hiçbir delil yoktur.

3 Kasım 1938 yılında Töreku Aytmatov Kırgızistan Cumhuriyetinin İç İşleri (KGB) Halk Komiseri Albay Lastmanov ve baş askeri savcı yardımcısı tecrübeli hukukçu Suits tarafından hazırlanan suçlama evraklarıyla tanışır. Ama suçlamaya karşı çıkar. Bu suçlama 4418 numaralı dosyanın ikinci sayfasında saklanmıştır. NKVD'nin üçüncü bölümü T. Aytmatov hakkında bilgi ve suçlamaları hazırlamış: "O 1903 yılında Kirov ilçesinin Şeker Köyünde, meşhur, zengin bir ailenin çocuğu olarak doğmuş. Kırgızistan'lı ve SSCB vatandaşı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesi, şimdi Moskova'da Kızıl Profesörlük Enstitüsünde okuyor. Ayrıca Kırgızistan'da gizlice düzenlenmiş ama varlığı devam etmeyen milliyetçi bir ulusun ulu üyelerinden. Bu partinin amacı da silahlı güç ile Sovyet yönetimini yıkıp, onun yerine millî bir devlet kurmuş. O yüzden, T. Aytmatov milliyetçi partinin vazifesi ile kendi çalıştığı iş organlarında cumhuriyetin ekonomisine zararlı işler düzenleyen bir turancı imiş.

5 Kasım 1938 yılında SSCB mahkemesinin askeri heyetinin toplantı davasının kapalı (gizli) celse mahkemesi yapılır. Orada Başkan, kıdemli askeri hukukçu Alekseyev, üyeler kıdemli askeri hukukçu Zaytsev ve 1. derece askeri hukukçu Baldivrev, sekreteri 1. derece askeri hukukçu Batner hazır bulunurlar.

Toplantı saat 23.05'de açılmıştır. Salonunda mahkeme heyetinden ve suçlananlardan başka kimse yoktur. Saat 23.25'de mahkeme sonuçlanır. Karar olarak T. Aytmatov en ağır cezayı alır ve kurşuna dizilir, ona ait eşyalarda müsadere edilmiştir.

İşte böylece T. Aytmatov hiç suçsuz yere SSCB İcra Merkez Komitesinin sözde suçlamalarıyla 5 Kasım 1938 yılında Frunze şehrinde öldürülmüştür. Bu durum Töreku'nun ailesinden ve akrabalarından saklanmıştır. Ailesinin, babalarının kaderini bilmek için yaptığı birkaç başvurudan sonra 22 Kasım 1938 yılında karısı Nagima Aytmatov'a "kocanız yargılanmış ve mektup yazma hakkına sahip olmadığı uzak bir kampa gönderilmiştir" diye haber bildirilir.

O zaman ki yöneticilerin hiçbiri gerçeği söy-

lememiştir. Çünkü hepsi kendi hayatlarını kaybetmekten korkmuşlardır.

Töreku'l'u tutuklama kararı 27 Kasım 1937'de mektup ile Moskova'ya gönderilir. Çünkü o zaman Töreku'l Moskova'da yaşamaktadır. O zaman Cengiz 9, İlgiz /, Lyutsiya 3 yaşında, Roza ise/ aylık çocuktur. Töreku'l birgün eve erken gelmiş ve karısı Nagima'ya çocuklar ile birlikte Talas'a gitmesini söyler. Nagima suçlama olaylarını duyduğu için Talas'a hep birlikte gitmelerini tavsiye eder, ama Töreku'l "milliyetçi" diye yapılan suçlamanın yalan olduğunu, eğer onu tutuklarsa Nagima'yı da tutuklayacaklarını ve çocukları da yetimler evine verirlerse, sonra bulamayacaklarını söyleyerek onları gönderir. Töreku'l kısa zamanda kendisinin de geleceğini ve Frunze'ye uğramadan doğru Şeker'e gitmelerini söyler. Nagima kocasını, çocuklarda babalarını son kez gördüklerini anlayamamışlardır.

Töreku'l Aytmatov tahmin ettiği gibi 1 Aralık 1937'de Moskova şehrindeki Vorovskiy sokağındaki 25 numaralı evin 15. dairesinde tutuklanır.

Töreku'l Aytmatov'un karısı Nagima Aytmatov 7 Aralık 1904'te Issık-Göl'de Karakol şehrinde çok zengin ünlü ticaretçi Hamza Abduvaliyev'in ailesinde doğmuştur. Hamza'nın sekiz çocuğu olmuştur. İsimleri Zaynap, Şarif, Şabircan, Muhammedcan, Gülşah, Nagima, Asima, Abdulla'dır. Ailede anne babalarına saygı göstermenin yanı sıra, küçükler büyüklerine, büyüklerde küçüklerine saygı göstererek büyürler. Abduvaliyev'in ailesinde çocukların terbiyesine çok önem verilmiştir. Çocuklarını kız erkek ayırmadan, önce müslüman okulunda okutmuşlar, ondan sonra Rus okuluna göndermişlerdir.

Sovyet yönetimi geldiğinde Hamza durumu değerlendirerek malını mülkünü kendi isteği ile devlete verir. Buldukları Karakol şehrinde aile dağılır. Biri Taşkent'e, biri Fergana'ya, biri Hargalan'a gider.

Nagima, 1925'te Rus okulunu bitirir. Ondan sonra tıp fakültesinde okumak ister, ama zengin zenginin kızıysın diye evraklarını almazlar.

1925'de stenografi kursunu bitirir ve Töreku'l'la evlenir. Töreku'l güneyde toprak-su reformunu gerçekleştirmede çalışırken Nagima da CalalAbad vilayetinde kadınlar derneğini kurmaya çalışmıştır. O zaman Kırgız kadınlarının çoğu okuma-yazma bilmiyorlarmış. Kadınlar derneği üyeleri ve Nagima köyleri gezerek kadın hakları konusunda propaganda yaparlar. Nagima, Töreku'l nereye gitse onunla beraber gitmiştir.

Nagima ve çocukları Töreku'l'dan habersizken savaş başlamış. Köyde okuma yazma bilen, Rusça ve Kırgızca gazeteleri okuyabilen, okuduğunu anlatabilen herkese saygı ile davranan tek insan Nagima'dır. O sıralarda Nagima dört çocuğa tek başına bakmaktadır ve sağlığı kötüleşmiştir. Her yere mektup yazıp kocasını ne kadar araştırırsa da olumlu cevap alamaz. Hasta olduğu halde çocuklarını büyütmiş, onların iyi bir insan olarak yetişmesi için gece gündüz çalışmış Töreku'l belki şimdi eve dönecek diye umutla yaşamıştır.

Bir gün Nagima, Çan-Kap köyüne Kavkaz'dan sürülüp gelmiş Yunanlıların arasında falcı bir kadının olduğunu duyar. Ona gider Ayvazita Nagima'ya kahve falı bakar ve ona şunları söyler: "Kocan hapisteymiş, dört çocuğun ile başka yerde başınızdaki zor günler geçmiş. Bu köyden on yıldan evvel gidemezsin. Büyük oğlun büyüdüğünde seni burdan götürecektir, çocuklarının hepsi iyi insanlar olacaklar, ayrıca büyük oğlun bütün dünyada tanınan, halkına gerekli iyi bir insan olacak. Kocan yaşıyor ama uzakta kısa zamanda dönmez, bu yüzden çocuklarını kendin büyüteceksin.

Ayvazita'nın söylediği gibi çocukları iyi insanlar olurlar. Cengiz ise şimdi bütün dünyada bilinen bir yazardır, ama Töreku'l hakkında söyledikleri yanlış çıkar. Belki'de Nagima'nın umudunu söndürmek istememiştir.

1991 senesi Aytmatov'lar için önemlidir. Onlar 53 sene boyunca babalarının mezarlarını bilmeden yaşamışlardır. Cengiz'in "Ana Tarlası" eserindeki önsöze cevap 53 sene sonra bulunur: 1991 senesinde Çön-Taş'da bulunan cesetlerin içinde Töreku'l'un da cesedi ve suçlama belgesi bulunur. ..